

5. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф. 3341. – Оп. 5. – Д. 100.
6. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878 – 1964 рр.). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – с. 416.
7. ГАРФ. – Ф. Р-1065. – Оп. 3. – Д. 64.
8. Архив внешней политики Российской Федерации. – Ф. 04. – П. 419. – Д. 56870.
9. Исторический архив. – 2005. – № 1.
10. ГАРФ. – Ф. 5263. – Оп. 1. – Д. 2.
11. Международная политика в 1930 году: договоры, декларации и дипломатическая переписка / собрал и редактировал А. В. Сабанин. – М.: Наркоминдел, 1932. – 414 с.
12. Документы внешней политики СССР. / М-во иностр. дел СССР; А. А. Громько [и др.]. – М.: Политиздат, 1967. Т. 13: 1 января – 31 декабря 1930 г. – 883 с.
13. Роод В. Рим и Москва. Отношения между Святым Престолом и Россией/Советским Союзом в период от октября 1917 г. до 1 декабря 1989 г. / В. Роод; пер. с нем. Ю. Авакумова. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу: Свічадо, 1995. – 279 с.
14. ГАРФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 29.

Олексій Гура (Полтава)

ДІЯЛЬНІСТЬ СВІТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КАТОЛІКІВ В УРСР НАПРИКІНЦІ 1940-ИХ – 1950-ИХ РОКІВ

У статті аналізується становище Римо-католицької церкви у післявоєнний період. Досліджуються особливості соціокультурної діяльності релігійних громад та її наслідки.

Ключові слова: рубанець, «двадцятка», хоріві колективи, молитва, ксьондз, світські організації, атеїзм.

Oleksiy Hura

THE ACTIVITY OF SECULAR CATHOLIC ORGANIZATIONS OF UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC LATE 1940–1950 YEARS

The article deals with analysis of the position of the Roman Catholic Church in the postwar period. The features of socio-cultural activities of religious communities and their consequences are studied.

Keywords: rubanets, «twenty», choirs, prayer, priest, secular organization, atheism.

Україна є багатоконфесійною країною, що обумовлює проведення виваженої політики у релігійній сфері. Створення сприятливих умов для діяльності релігійних організацій, забезпечення рівних прав і можливостей, утвердження терпимості та поваги між віруючим не можливе без врахування відносин держави та церкви у попередні роки. Дослідження діяльності католиків УРСР наприкінці 1940-их – 1950-их років є важливою складовою у розумінні такої взаємодії, подоланні стереотипів та кліше радянської політики щодо релігійних меншин.

Метою статті є систематизація та узагальнення інформації про соціокультурну діяльність світських організацій католиків зазначеного періоду.

У соціокультурній діяльності католицьких громад, окрім безпосередньої роботи священників, виділяються три типи стабільно діючих груп віруючих: «двадцятки», «ружанці» та хорові колективи. У зв'язку з тим, що кількість ксьондзів та їхні функції були дуже обмежені, саме ці групи виконували функцію збереження релігійних традицій [1].

Найактивніше ці групи діяли у великих парафіях. Скерувували діяльність католицьких громад спеціальні виконавські групи, так звані «двадцятки» – виборні органи з числа найактивніших віруючих. Без наявності такої групи громаду не реєстрували. Серед членів двадцятки обирали голову, секретаря, голову та двох членів ревізійної комісії. Обов'язково велись протоколи засідань. В обов'язки керівників «двадцятки» входило запрошувати ксьондзів на богослужіння. При посередництві друзів і знайомих члени «двадцятки» повідомляли віруючих із інших сіл про дату приїзду священників до приходу. Кожне рішення «двадцятки» узгоджувалося з Уповноваженим Ради у справах релігійних культів. Організація кооперативів, товариств взаємодопомоги чи релігійних шкіл, суворо заборонялася. Члени «двадцятки» не мали права володіти молитовним будинком. Допускалася тільки оренда та збір коштів серед єдиновірців на його утримання. Всі члени виконавчого органу громади несли особисту та колективну відповідальність перед владою за діяльність релігійної групи. Релігійні громади були зобов'язані в будь-який час безперешкодно допускати представників виконавчих комітетів для здійснення перевірок й огляду культових споруд та майна. Саме тому найчастіше рішення, які слугували розвитку парафії, наштовхувалися на відмову з боку влади. Вживалися спеціальні заходи, щоб зі складу «двадцятки» вивести особливо впливових членів, замінивши їх такими, що виконують вказівки й поради радянських чиновників.

Особливе занепокоєння московських кураторів викликали «світські організації католиків» – «ружанці». Слово «ружанець» походить від польського «ружа», тобто троянда [11, арк. 319.]. Групи «ружанцю» (Розарію) – молитовні об'єднання парафіян, що колективно та

індивідуально здійснюють молитовні інтенції Розарію (цикл молитов до Богородиці). У «ружанець» чи «Живу Ружу» входило від 15 до кількох сот осіб. Серед них обирали керівника – золятора. Золятор мав 15 іконок, які розділені на три частини. Кожна з частин, у свою чергу, розділена на п'ять. Перша частина називається Радісна (висвітлює народження Христа), друга частина – Скорботна (страждання, розп'яття Христа), третя – Хвалебна (Воскресіння та Вознесіння Христа). Група збиралась раз на місяць для спільної молитви та для обміну іконок, до яких учасники моляться наступний місяць. Ці католицькі громади вважали агресивними політичними формуваннями, що реалізують волю Ватикану і намагаються «добитися для себе привілейованого положення в УРСР в порівнянні з іншими релігійними культурами» [6, арк. 220.].

Наприкінці 1940-их – 1950-их років групи «ружанцю» діяли досить плідно. Римо-католицька Церква підтримувала свій авторитет завдяки високій організованості, культурі та побуту в громадах. Для прикладу візьмемо Висковичівську громаду католиків Самбірського району Дрогобицької області, яка складалася із 340 осіб. Ксьондз Ф. Смелень за підтримки костелу систематично проводив заняття для молоді, відвідував будинки прихожан, готував дітей до причастя. Секретар костельної ради С. Домрова організувала «ружанець», що поділявся на ланки, очолювані особисто навченими ксьондзом ланковими: 31 дівчиною та 3 чоловіками. Члени «ружанця» збиралися у квартирах та в костелі. Перед сповіддю віруючі отримували «секретки» – спеціальні карти рожевого, синього та білого кольорів. Молитви, надруковані на рожевому папері, роздавали жінкам, на синьому – чоловікам, на білому – дівчатам, як символ чистоти. Кожна ланка (десяток) «ружанця» виконувала свої функції, з-поміж них: художнє оформлення костелу та колон, а також несення церковних знамен, що доручали лише дівчатам. Якщо дівчина виходила заміж, то свої обов'язки у «ружанці» передавала подрузі. Для церковних церемоній готували 7-8 річних дітей, вбраних у спеціальних одяг.

Водночас невід'ємною роллю «ружанця» було виховання помічників ксьондза, якими мали право стати особи від 18 років. В обов'язки помічників входило: носити свічки, кадила, книги. До ланок «ружанця» зараховували осіб, які закінчили не менше 5 класів середньої школи. За гарну роботу ланкові отримували матеріальну винагороду.

У католицькій громаді Вінниці під час одного з богослужінь помічники ксьондза несли за ним хоругви та ікони. Одягнені в фату дівчата посипали квітами дорогу, на яку ступав священник. Одна з дівчат тримала подушку з вишитим зображенням серця, четверо інших – стрічки [4, арк. 95]. З ініціативи ксьондза, до громади було залучено багато молоді.

Діючі положення про релігійні культу не передбачали існування подібних структур поряд із виконавчими органами громад. Тому державно-партійні органи стали на шлях поступового скорочення цих

організації католиків. Такі релігійні об'єднання існували переважно на території західних областей України, де рівень релігійності населення традиційно був вищим, ніж в інших регіонах країни. Саме тому частину найчисельніших «ружанців» було ліквідовано саме в Дрогобицькій, Рівненській, Житомирській та Закарпатській областях [7, арк. 159–161].

У селах і містечках, де компактно проживали католики, функціонували парафіяльні хорові колективи. Одні з найчисельніші були в Шаргороді та Мурафі Вінницької області. Так, у Мурафі, де була велика кількість міжконфесійних шлюбів, хор налічував 27 осіб (19 жінок і 8 чоловіків). Керував хором місцевий органіст Є. Сварцевич, який виконував такі ж обов'язки і в Шаргороді. У Барі, Жмеринці та Чечельнику діяли невеликі хори під керівництвом церковних органістів, які не лише супроводжували Св. Месу, але й «здійснювали спів молитов» у різноманітних позаслужбових заходах. На церковні свята у Вінниці збирався хор з 50-ти осіб, спів якого супроводжувала фісгармонія. У м. Хмільник у 1954 році було організовано хор із 30-ти осіб, яких вчив співати по нотах органіст Мечеслав Степанович, що з 1954 р. проживав при костьолі та отримував зарплатню у 700 карбованців [1].

У деяких костелах вперше відремонтували органи. В м. Бар Хмельницької області цією справою займався спеціальний майстер, якого було запрошено з Гродно. У Львові ремонт інструменту довірили спеціалісту з Риги [3, арк. 18].

У Житомирській області більшість громад, окрім приведення в належний стан костелів та каплиць, намагалися покращити якісний склад хору. За твердженням Уповноваженого РСРК: «Все це говоре про нові явища в житті та діяльності римо-католицької церкви» [3, арк. 19].

Члени хорів піддавались переслідуванню влади, як особливо організовані й більш стійкі групи в парафіях. Проповідницька діяльність священиків була жорстоко обмежена. Їм було заборонено релігійну виховну роботу з дітьми. Змушені йти на компроміс з владою, католицькі священики відкрито не сповідали і не причащали школярів, а також не допускали їх у церкву. До першого причастя дітей змушені були готувати батьки і парафіяни похилого віку. Ксьондз давав інструкції матерям, чому ті мають навчити своїх дітей, а потім екзаменував, повчав і відразу сповідав матір і дитя. Дитина приймала своє перше причастя під час Меси завжди разом з матір'ю, що було особливо важливе для захисту ксьондза перед владою.

Високий рівень побуту в релігійних громадах забезпечувався шляхом ремонту молитовних будинків та підтримки в належному стані матеріальної бази. Особливе пожвавлення такої діяльності фіксуємо у 1957 році у зв'язку з підготовкою святкування 1000 річчя із дня заснування Римо-католицької церкви в Польщі. У своєму звіті за 1958 рік Уповноважений РСРК відзначав: «Майже всі костьоли капітально відремонтовані і огрядки приведені до порядку». Іноді під час виконання

ремонтних робіт віруючі вдавалися до хитрощів. Так, у Львові тривалий час біля кафедрального костелу стояла недіюча каплиця. Нібито задля збереження архітектурної пам'ятки цю будівлю почали відновлювати. Для цього ксьондз Керницький зібрав серед віруючих громади понад 100 тис. крб. [2, арк. 75].

Окремим видом діяльності католицьких громад було виховання дітей та молоді. Ще у перше десятиліття існування радянської влади духовні особи були відлучені від процесу навчання, а навчання релігії для неповнолітніх заборонено. Окрім того, діти й неповнолітні особи не могли бути членами релігійних організацій. Вони не могли брати участь у релігійних зібраннях. Також під заборонаю була участь неповнолітніх у церковних хорах. Відповідальність за навчання та виховання дітей і молоді на підставі законодавства про релігійні культу лягала на батьків, школу, різноманітні світські товариства. Незважаючи на це, одразу після війни релігійне виховання дітей і молоді набуло організованих форм. Так, були випадки, коли діти після школи два-три рази на тиждень організовано йшли до костьолу і вчили Закон Божий. На дверях костьолу навіть був вивішений розклад занять. У зв'язку з цим уповноваженого зобов'язано зібрати інформацію про кількість і вік дітей, які ходять на катехезу; викладачів; форму і тематику занять; місце й час занять; заходи їх заборони; реакцію дітей і батьків тощо[1].

Відділ у справах релігії в Москві 20 січня 1947 року дав наказ в областях звернути увагу на католицькі громади з метою виявлення в них організацій дітей і молоді. Була виявлена, хоч і в недостатній кількості, інформація про організації «дітей Корони», хлопців і дівчат «Рицарів духу». На думку Уповноваженого РСРК по Вінницькій області, «такі організації готують кадри для католицизму, практикують спеціально розроблені методи виховання дітей і молоді, часто калічаючи їх психіку, ламаючи волю, щоб ставали сліпо довіряти духовенству» [1]. За оцінкою влади, такі угруповання дітей та молоді були небезпечні, бо функціонували часто після закриття костьолу.

Розповсюдження релігійного світогляду серед дітей і молоді, на думку влади, було результатом впливу в родинах осіб старшого покоління. Уповноважений РСРК по Вінницькій області інформував, що «молодь і особи, яким не виповнилось 18 років життя, під час релігійної урочистості беруть участь в процесіях, співають в хорі» [1]. Порушення права з боку костьолу віруючі виправдовували: «для участі в процесіях релігійних кровні батьки вкладали вінки на дітей... діти під впливом батьків беруть участь в хорі. І жодне перешкоджання з боку голови і ксьондза не допомагають. Віруючі кажуть, що костьол для всіх, вхід вільний, і ми хочемо, щоб наші діти брали участь у релігійних процесіях і хорі» [1].

Директорам шкіл влада радила систематично проводити диспути, лекції з наукової, атеїстичної тематики, показувати антирелігійні фільми.

Навчання предметів (історії, літератури, природознавства, фізики, хімії тощо) було насичено атеїстичним змістом. На вчительських засіданнях і конференціях обговорювали проблеми різних форм і методів антирелігійного виховання дітей та молоді. Комітетам комсомолу рекомендувалось активно залучати молодих людей до різних організацій, звертати особливу увагу на молодь, яка була під впливом Церкви. На практиці, однак, директори шкіл досить часто виключали дітей зі шкіл [1].

Подібні заборони та посилення атеїстичної пропаганди істотно не вплинули на релігійність католиків. Так, кафедральний собор м. Львова лише у 1948 році підготував до першого причастя близько 120 дітей. Крім того, було створено молодіжну групу з 40-50 осіб, яка один раз на тиждень збиралася в костелі для вивчення молитов та релігійних обрядів [5, арк. 246]. У 1950 році ксьондзу цього собору Керницькому сповідалися 24862 особи, у 1953 – 24831, прийняли причастя у 1950 р. 268000 віруючих, у 1953 р. – 281000 [10, арк. 18]. У Святошинській релігійній громаді Києва (725 віруючих) ксьондз Холмицький упродовж 1950 року провів велику кількість обрядів: 390 хрещень, 1600 сповідей, 2500 причасть, 600 відспівувань померлих, 24 вінчання [8, арк. 400].

Вивчаючи склад римо-католицьких громад в означений період, ми робимо висновок, що їхнє кількісне зростання відбувалося за рахунок жінок та молоді. Так, уповноважений РСРК П. Вільховий повідомляв у річному звіті за 1953 рік, що у Києві католицька громада складалася із 226 чоловіків та 915 жінок. У Вінницькому костелі на одну зі сповідей у 1951 році прийшло близько 170 осіб, серед них 15 чоловіків і 155 жінок. Молодь теж відвідувала храм, при цьому, переважно молилися дівчата та діти до 13 років [9, арк. 94]. Участь нового покоління, зокрема дівчат, у богослужінні, на думку Уповноваженого РСРК було не випадковим, а «ймовірно, є результатом певної роботи католицького духовенства і активу релігійних громад» [9, арк. 95].

Таким чином, незважаючи на протидію держави, Римо-католицька Церква в Україні в повоєнний час підтримувала міцні позиції. Багато громад поживали місіонерську діяльність серед жінок та молоді. Так, у звіті Уповноваженого РСРК за 1957 рік відзначалося: «Актив релігійних громад і груп віруючих здебільшого розперезався, тримає себе зухвало і застосовує заборонені форми і методи релігійної діяльності. Зокрема, стали на шлях посилення місіонерської діяльності і спеціальної роботи між молоддю і жінками, практикують збір грошей для матеріальної допомоги членам і не членам релігійних громад» [11, арк. 193].

У 1950-ті роки функціонували експериментальні школи, завданням яких було виявлення релігійності дітей. Завдяки отриманій від дітей інформації про проведення свят, канікул та вихідних днів, про їх родичів визначали ступінь релігійності учнів. В атмосфері загального залякування

були організовані показові судові процеси, на яких принижували гідність віруючих. Частим було позбавлення батьківства та відправлення дітей до інтернату.

Проте, не зважаючи на всі старання влади, школи, громадських організацій, КДБ, інструкції, заборони, науково-атеїстичну пропаганду в школах, на підприємствах, тиску на батьків, погрози священикам РКЦ продовжувала розвиватись. Соціокультурна діяльність католиків, їхня стійкість у напівлегальних умовах сприяли процесу релігійного виховання молоді та залученню нових прихожан до церкви.

Посилання

1. Соціокультурна діяльність католиків Вінниччини за часів «войовничого атеїзму» (50–60-ті рр. XX ст.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nzvdpu_ist/2008_13/seksiya%20ukraina/sociokulturna%20diyalnist.pdf
2. ЦДАВОВ України, м. Київ Ф. 4648 Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР в Українській РСР. 1943 – 1993 рр. оп. 2 Спр. 55. Відомості про лютеранську та реформаторську церкви в СРСР за 1948 р., 35 арк.
3. ЦДАВОВ України, м. Київ Ф. 4648 Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР в Українській РСР. 1943–1993 рр. оп. 4 Спр. 9. Статистичні відомості про діючі та недіючі молитовні будинки, про служителів культу за 1945 рік, 1945 р., 96 арк.
4. ЦДАГО України, м. Київ Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України (особливий сектор – секретна частина). 1917–1991 рр. оп. 23, ч. 1 Спр. 1472. Доповідні записки, довідки та інформації про евакуацію українського населення з Польщі в райони УРСР, 19 листопада 1945 р. – 26 грудня 1945 р., 284 арк.
5. ЦДАГО України, м. Київ Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України (особливий сектор – секретна частина). 1917–1991 рр. оп. 23, ч. 2 Спр. 5069. Питання віросповідання церкви та молитовні будинки, 1947 р., 409 арк.
6. ЦДАГО України, м. Київ Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України (особливий сектор – секретна частина). 1917–1991 рр. оп. 23, ч. 2 Спр. 5667. Питання віросповідання, церкви та молитовні будинки, 1949 р., 417 арк.
7. ЦДАГО України, м. Київ Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України (особливий сектор – секретна частина). 1917–1991 рр. оп. 23, ч. 2 Спр. 5668. Антирелігійна пропаганда (факти здійснення релігійних обрядів), 1948 р., 9 арк.
8. ЦДАГО України, м. Київ Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України (особливий сектор – секретна частина). 1917–1991 рр. оп. 24, ч. 1 Спр. 783. Питання віросповідання, церкви та молитовні будинки, 1951 р., 412 арк.

9. ЦДАГО України, м. Київ Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України (особливий сектор – секретна частина). 1917–1991 рр. оп. 24, ч. 1 Спр. 1572. Питання науково-атеїстичної пропаганди. Віросповідання, церкви, молитовні будинки. Питання уповноваженого Ради у справах релігійних культів та православної церкви УРСР, 1952 р., 340 арк.
10. ЦДАГО України, м. Київ Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України (особливий сектор – секретна частина). 1917–1991 рр. оп. 24, ч. 2 Спр. 3800. 1). Інформаційний звіт Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР за друге півріччя 1954 року. 2). Довідки відділу пропаганди та агітації ЦК КП України, доповідні записки, довідки, інформації Уповноваженого Ради у справах руської православної церкви при РМ СРСР по УРСР, Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР по УРСР та інших організацій – про стан сектантської релігійної діяльності, про церкви, про релігійні свята, про реагування служителів релігійних культів на постанову ЦК КПРС «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення», 1954 р., 118 арк.
11. ЦДАГО України, м. Київ Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України (особливий сектор – секретна частина). 1917–1991 рр. оп. 24, ч. 2 Спр. 4494. Довідки відділів ЦК КП України, інформації обкомів КП України, Уповноваженого Ради у справах руської православної церкви при РМ СРСР по УРСР та Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР по УРСР про церкви, релігійні свята, сектантські релігійні громади та інші питання, 1957 р., 366 арк.

Ярослав Стоцький (Тернопіль)

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СКАСУВАННЯ
МЕРЕЖІ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
В ГАЛИЦЬКОМУ РЕГІОНІ (1944–1964)**

У статті досліджено основні причини, хід і наслідки зменшення римо-католицької мережі у Львівській, Тернопільській і Станіславській (тепер – Івано-Франківській) областях внаслідок державної політики у сфері релігії наприкінці сталінізму та в хрущовський період.

Ключові слова: парафії, костьоли, ксьондзи, поляки, громади, католики.